

وضعیت حقوق بیگانگان در ایران و ماهیت مهاجرت بین المللی

علی کرم جلیل پیران^۱

تاریخ دریافت: ۹۹/۲/۱۰

نادر مردانی^۲

تاریخ پذیرش: ۹۹/۵/۱۵

منصور عطاشنه^۳

چکیده

امروزه با توجه به ورود سیل آسای پناهندگان به کشورهای مختلف، اتحاد دولتها در پذیرش آنان و همچنین با انعطاف قوانین داخلی خود و اتخاذ رویکردهای دموکراتیک، علمی و احترام به حقوق جامعه مدنی، محترم شمردن حقوق نوع انسانها، پرهیز از نوع تبعیض نسبت به این افراد و استفاده بهینه از تجربیات ارزنده دیگر کشورها و مجامع بین‌المللی، بسترهای لازم را برای رویارویی هرچه بهتر نسبت به پدیده پناهندگی فراهم نموده‌اند. هدف مقاله نشان دادن اهمیت و نقش قوانین و مقررات بین‌المللی و کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل و نقش کلیدی قوانین داخلی کشورها به‌ویژه جوامع میزبان، در بهبود شرایط مناسب زندگی پناهندگان و رشد و شکوفایی و توسعه آنان می‌باشد. ضرورت مدیریت پناهندگان باید در اولویت سیاست دولتهای میزبان باشد. یافته‌های این مقاله بیانگر آن است که زمین ساز مسئله پناهندگی، شرایط دشوار، آزار و اذیت و شکنجه‌ای است که در کشورهای مبدأ برای اشخاص ایجاد شده است. می‌توان ادعا کرد که هر چه امنیت و سطح زندگی در ابعاد مختلف در جوامع مبدأ توسعه یابد به همان نسبت ماندگاری ساکنان افزایش یافته است و پدیده پناهندگی کاهش می‌یابد. جوامع میزبان با دادن پناهندگی به یک پناهنده، تمام مسئولیتهای حمایت از پناهنده از جمله بر بازگشت داوطلبانه و یا انتقال به کشور ثالث و رعایت و تأمین حقوق بشر پناهنده مزبور و اجازه دادن به پناهنده برای ماندن در قلمروی خود تا زمانی که راه حل پایداری برای وی به دست آید را به عهده می‌گیرد. اهدای پناهندگی عملی ساده و انسان‌دوستانه مبتنی بر حق حاکمیت و استقلال دولتهاست و هیچ‌یک از کشورها، به‌ویژه کشور مبدأ شخص پناهنده، نباید آن را عملی خصمانه تلقی کند.

کلمات کلیدی: اقامت، بیگانگان، حقوق، قوانین بین‌المللی، کشور ایران، مهاجرت

^۱ دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد امارات، دبی، امارات متحده عربی. jalilpiran@gmail.com

^۲ دکتری تخصصی حقوق، دانشیار و عضو هیأت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. (نویسنده مسئول)

drnadmardani@gmail.com

^۳ دکتری تخصصی حقوق، عضو هیأت علمی دانشگاه اهواز، اهواز، ایران. matash1338@yahoo.com

شواهد حاکی از آن است که نقض حقوق بشر مهاجرین آنچنان گسترده و همه گیر شده است که به یکی از جنبه‌های مهاجرت بین‌المللی تبدیل شده است. جمع کثیری از انسانها در خارج از وطن خود زندگی می‌کنند. در بسیاری از کشورها اعمال قانونی هنجارهای حقوق بشری در قبال بیگانگان به ویژه مهاجرین خارج از ضابطه ناکافی و ناکارآمد است. مقاومت در برابر شناسایی حقوق مهاجرین ناشی از عوامل حاشیه‌ای نظیر بهره‌کشی از مهاجرین، وضعیت حقوقی آنان و بخش‌های اقتصادی غیر قانونی یا بی‌ضابطه است. جهانی سازی نه تنها فشار مهاجرت را در بسیاری از نقاط جهان افزایش داده است بلکه موجب تشدید آثار مخرب مدرن‌سازی و توسعه سرمایه‌داری شده و به ناامنی اقتصادی و جابجایی‌های بین‌المللی بسیاری از افراد منجر شده است. تعمیم اصول مندرج در اعلامیه حقوق بشر به مهاجرین در سال ۱۹۹۰ منجر به تصویب کنوانسیون بین‌المللی حمایت از حقوق تمامی کارگران مهاجر و اعضای خانواده آنها شد. یک بررسی مقایسه‌ای نشان می‌دهد که اگر چه اهداف کلی مورد نظر مقاله‌نامه‌های کارگران مهاجر سازمان بین‌المللی کار بدست آمده‌اند اما در زمان تصویب این اسناد نیز دولت‌ها با تصویب بسیاری از استانداردها برای بیگانگان مخالفت می‌کردند.^۴

پدیده قاچاق به‌عنوان یک موضوع بین‌المللی، مهاجرت را وارد چهارچوب جنایات سازمان‌یافته بین‌المللی کرده و حمایت‌های حقوق بشری از مهاجرین را نیز تحت تأثیر کنترل‌ها و اقدامات سرکوبگرانه در این خصوص قرار داده است. همکاری بین‌المللی در زمینه مدیریت مهاجرت به‌طور فزاینده‌ای رو به گسترش است. نهادهای مشورتی در سطح منطقه‌ای در تمامی مناطق ایجاد شده است که به‌طور عمده بر همکاری میان دولت‌های منطقه برای کنترل و ممانعت از مهاجرت خارج از ضابطه از طریق تقویت کنترل‌های مرزی، تبادل اطلاعات و قراردادهای بازگرداندن مهاجرین تمرکز دارند.^۵ در حقوق موضوعه ایران، بحث حقوق مهاجران و اتباع خارجی، بیش از هر چیز تابع «عمل متقابل» است. به‌عبارت بهتر دولت ایران همان‌گونه با یک تبعه خارجی رفتار خواهد کرد که دولت متبوع او با اتباع دولت ایران رفتار کنند. پدیده مهاجرت قدمتی به عمر تاریخ بشر دارد. پدیده‌ای که در ادوار گذشته، گاه اساس درگیری‌ها و منازعات گسترده میان کشورها و دولت‌ها، برای تصاحب هرچه بیشتر مهاجران بوده است. با این حال رشد جمعیت، محدودیت منابع غذایی و گسترش افکار مبتنی بر ناسیونالیسم، سبب تغییر نگاه دولت‌ها به مقوله مهاجرت شده است. تا پیش از این تغییر عمده، دولت‌ها مهاجرت را پدیده‌ای در جهت گسترش منابع انسانی و به تبع آن درآمد بیشتر می‌دانستند. قدرت ناشی از فزونی جمعیت، به‌ویژه در بخش نظامی، این نگاه مثبت را تقویت کرد. با تغییر این نگاه، رویکرد دولت‌ها به مقوله مهاجرت نیز تغییر کرد. این رویکرد به‌ویژه پس از جنگ جهانی دوم و آغاز جنگ سرد، گاه شکلی توأم با خشونت به خود می‌گرفت، خشونتی که با سیل

^۴ درودگری ریحانه، حکیم زاده خونی، پیمان، ۱۳۹۳، حمایت‌های حقوقی از مهاجران غیر قانونی کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی و مطالعات تهران.

^۵ پور عزیزی مردخه، فاطمه، ۱۳۹۱، مهاجرت بین الملل و حقوق بشر پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.

مهاجرت اتباع جهان سوم به کشورهای صنعتی، شدتی مضاعف پیدا کرد؛ به همین دلیل موضوع حقوق اتباع خارجی در کشور بیگانه، بیش از پیش مورد توجه حقوق دانان قرار گرفت، حقوقی که برای حفظ کرامت انسانی و ایجاد همزیستی مسالمت آمیز لازم بود. دولت‌ها تصمیم گرفتند برخی از حقوق شهروندان خود را برای مهاجران و پناهندگان نیز قائل شوند. این حقوق رفته رفته دامنه گسترده تری پیدا کرد و در قالب مقابله نامه‌ها و میثاق‌های بین المللی بر آن صحنه گذارده شد. از زمان پیدایش بشر تا کنون، حفظ جان یکی از غرایز بشر بوده است. این خطر در ابتدا ناشی از حیوانات درنده و سپس ناشی از هم نوعان انسان بوده است و برای رفع این خطر انسان به غارها، درختان بلند و مکانهای صعب العبور پناه برده است. پس از تشکیل اجتماعات، ترس از هم نوعان جایگزین ترس از حیوانات درنده گردید و مالکیت زمین و ابزار و غذا، انگیزه درگیری‌ها و در نتیجه، گریختن طرف ضعیف بود. قبل از بوجود آمدن دولت-شهرها، ادیان در حمایت از پناهندگان نقش مهمی داشتند، مثلاً تورات حاوی دستوراتی برای ساختن مکانهایی برای پناه دادن به افراد بود و معابد یونانی و کلیساهای مسیحی نیز محلی برای پناه گرفتن افراد بود و کسی که برای فرار از مجازات به این مکانها پناه می برد، دیگر امکان مجازات وی وجود نداشت. بعدها با رشد امپراتوری‌ها و حکومت‌ها، انگیزه‌های پناهندگی نیز تغییر یافت. مثلاً ناراضیان یک حکومت، برای فرار از آن حکومت به کشورهای دیگر پناهنده می شدند و یا در قرون وسطی، انگیزه‌های تفتیش عقاید کلیسا موجب بوجود آمدن امواج پناهندگان شد که از ترس جان به جاهای دیگر پناه می بردند. در طول دوره رنسانس، انگیزه پناهندگی تلفیقی از انگیزه‌های مذهبی و اقتصادی بود که بعضی از کشورها، طرفداران یک مذهب مثل پروتستان‌ها را اخراج کرده و دیگر کشورها آنها را می پذیرفتند. مهاجرت اولین مهاجران به سرزمین تازه کشف شده آمریکا و همچنین جنگ‌های داخلی آمریکا را می توان در همین راستا دانست.^۶ در قرن بیستم هم وقایع جنگ جهانی اول موج عظیمی از پناهندگان را بوجود آورد و موجب انعقاد معاهداتی در زمینه حمایت از این پناهندگان گردید. مثلاً برای حمایت از پناهندگان روسی و ارمنی، گذرنامه‌هایی به نام نانسن در اختیار این افراد گذاشته می شد که با ارائه آن، حق کار، اقامت و بهره مندی از قوانین کشورهای متعاقد را دارا می شدند.^۷

البته این معاهدات دارای جامعیت نبود و پاسخگوی مسائل جدید پناهندگی و همچنین تعداد زیاد پناهندگان و گستردگی آنها نبود، لذا مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۵۰ قطعنامه ای مبنی بر لزوم روشن شدن وضعیت پناهندگان تصویب کرد که منجر به بوجود آمدن کنوانسیون وضعیت پناهندگان در سال ۱۹۵۱ گردید و بعدها پروتکل ۱۹۶۷ در از بین بردن محدودیت‌های زمانی و جغرافیائی این کنوانسیون منعقد گردید. اما این کنوانسیون‌ها موجب از بین رفتن مفهوم پناهندگی نشد و این پدیده همچنان به قوت خود باقیست. امروزه در قرن بیست و یکم همچنان شاهد جنگها

^۶ نظری تاج آبادی، حمید، ۱۳۶۹، بررسی جنبه های مختلف حقوقی مسئله پناهندگی، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی، صص ۱۳ - ۱۴.

^۷ محمدرضا ضیائی بیگلری، ۱۳۸۴، حقوق بین الملل عمومی، تهران، گنج دانش، ص ۲۵۰.

و درگیری‌ها و اعمال خشونت علیه بشریت هستیم که امواج پناهندگان را در پی دارد. لذا بایستی که با نگاهی نو به این مسئله نگریم و به دنبال راهکارهایی برای کاستن از ضعف‌های موجود بود. دولت‌های عضو نیز با تاکید به این مسئله در سال ۲۰۰۱ در اجلاسی به مناسبت پنجاهمین سالگرد کنوانسیون ۱۹۵۱ اعلامیه ای مبنی بر برداشت‌های جدید از کنوانسیون ۱۹۵۱ و پروتکل ۱۹۶۷ ارائه نمودند. این اعلامیه چارچوب بین‌المللی وسیع‌تری برای حمایت از پناهندگان را مقرر می‌دارد. در دستور کار برای حمایت، اعلامیه به عنوان چارچوبی برای اهداف، مقاصد و فعالیت برای نیل به آنها در نظر گرفته شده است و این اعلامیه جزو لاینفک دستورکار است.^۸

۱- طرح مسأله

از زمانی که بشر به زندگی اجتماعی روی آورد و اولین روستاها و شهرها تشکیل گردید، موضوعی به نام خودی و غریبه مطرح شد و به مرور زمان که دولت‌ها و شهرها به وجود آمد، بشر به سمت تمدن پیش رفت. تا آنجا که مفهوم ماهیت (تبعه و بیگانه) رنگ جدی به خود گرفت. تبعه‌ها دارای دارای حقوقی بودند که بیگانگان از آن بهره‌ای نبردند. به تدریج با افزایش مهاجرت‌ها و تشکیل کشورها و دولت‌ها، پناه تجاوز به حقوق و حریم بیگانگان چنان جدی شد و رنگ اغراق گرفت که متفکرین و فرهیختگان و گاه سیاستمداران و دولت‌مردان منصف و معتدل را به واکنش واداشت که از حقوق آنان دفاع کرده و رفته به رفته طی زمان مجموعه حقوق و تکالیف مدونی برای ایشان در نظر گرفته شد. تراحم و تصادم حقوق اتباع بیگانه، را در این مجموعه پی می‌گیریم. شایان توجه است که بشر به محض اینکه از مادر متولد می‌شود و در نقطه جغرافیایی و تاریخی (زمان و مکان) با خون، نژاد، جنسیت، مذهب مشخص پا به عرصه گیتی می‌گذارد. تحت ولایت و سیطره حکومت و دولتی واقع می‌شود، دارای حقوقی است از جمله حق حیات، حق مالکیت، حق آزادی در شغل و تحصیل و ازدواج و مذهب و... این حقوق که از زمان انعقاد نطفه تا مرگ و حتی پس از مرگ (ارث، وراثت، وصیت و... برای مردمان یک سرزمین و بیگانگان با تقسیم بندی‌های خاص خود از جمله مواردی است که قابل تامل و بررسی می‌باشد و ما در این مقاله برآنیم تا مشخص نماییم ماهیت حقوق بیگانگان از جنبه‌های مختلف حقوقی به چه ترتیب می‌باشد؟ آیا اتباع بیگانه دارای حقوق مشخص و تدوین یافته‌ای هستند یا صرف بیگانه بودن، حقوق آنها مورد تضییع قرار می‌گیرد؟ رابطه اتباع بیگانه با تابعیت چیست و لزوم اخذ آن چه ضرورتی دارد؟ محدودیت‌های خاص اعمال شده در قوانین در خصوص حقوق اتباع بیگانه، چه مواردی را در برمی‌گیرد؟ بارزترین حقوق بیگانگان در قوانین بین‌المللی و ایران شامل چه مواردی می‌باشد؟ مسئولیت دولت‌های مهاجر پذیر نسبت به حقوق بیگانگان چگونه است؟

۱-۲- پناهندگی و بیگانگان در فقه و حقوق ایران

⁸ UNHCR, Agenda for Protection, (Imp. Alpes, 2004) P.23

مفهوم پناهندگی که عموماً با یک مکان یا محل جغرافیایی ملازمه دارد و در تاریخ بشری ریشه ای بس کهن و قدیمی دارد، برخی آن را تقریباً به قدمت زندگی اجتماعی انسان می دانند و معتقدند که آدم و حوا نخستین پناهندگان تاریخ هستند، زیرا پس از اخراج از بهشت به زمین پناهنده شدند. در یونان باستان، معابد محل امنی حتی برای محکومین به مرگ به شمار می آمد و این امتیاز از حقوق عمومی یونانیان سرچشمه می گیرد. حق پناهندگی چنان ریشه های استواری در سنت اجتماعی داشت که علیه نقض کنندگان آن مجازات های بسیار شدیدی وضع شده بود. سنت پناهندگی در رم باستان از منازعه قلمروهای مختلف سرچشمه می گرفت. بدین معنا که حاکم یک سرزمین از اتباع سرزمین خصم و خصوصاً فراریان از سرزمین دشمن می خواست به سرزمین او پناه آورده و در آنجا آزادانه زندگی کنند. معروف است که رومولوس بنیانگذار امپراطوری رم در نزدیکی پایتخت خود محلی را به عنوان مکان امن تعیین کرده بود تا کسانی که مایل هستند به آنجا پناه برده و با او بیعت کنند. به این گونه افراد حق شهروندی اعطا می شد و پس از جنگ با دشمن از سرزمین های آزاد شده نصیب می بردند.^۹

شیخ الطایفه (شیخ طوسی) در تعریف «مستأمن»^{۱۰} آورده است: «مستأمن و معاهد هر دو به یک معنی هستند و به کسی گفته می شود که به خاطر پناهندگی و امان به سرزمین اسلامی وارد شده است نه برای اقامت دایمی».^{۱۱} از این حیث هم از نگاه فقهی و هم از منظر منابع بین المللی «پناهنده» بیگانه ای در کشور پذیرنده می باشد، اما پناهنده به کشور اسلامی، با درخواست پناهندگی خود، از کشور اسلامی طلب امان می نماید و در واقع نگرانی عمده او از خود دارالاسلام است نه این که [لزوماً] در وطن خود دچار مشکلی باشد، در صورتی که پناهندگان مورد نظر در حقوق بین الملل معمولاً از کشور و محل سکونت عادی خود به جهت ترس از تعقیب و آزار و برای نجات جان، مال و آزادی خود به کشور دیگری پناهنده می شوند.^{۱۲} بنابراین عنصر اساسی در مسأله پناهندگی مطابق تعریف کنوانسیون «ترس موجه از تعقیب و آزار» بوده، اما عنصر اساسی در تعریف پناهندگی از نظر فقه، اختلاف دینی و در واقع «شرک» است. مشرکین به جهت ترس از تعقیب و مجازات به خاطر عقیده، از دارالاسلام تقاضای پناهندگی می نمایند تا با حفظ اعتقادات و آداب و رسوم خود، طی شرایطی خاص، از حمایت دولت اسلامی بهره مند شوند. فقهای امامیه بالاجماع پناهندگی را عقد دانسته اند و برای انعقاد آن

^۹ عبادی، شیرین، ۱۳۸۵، حقوق پناهندگان (نگاهی به مسائل حقوقی پناهندگان در ایران)، چاپ دوم انتشارات گنج دانش

^{۱۰} المستأمن، بکسر المیم، هو المطالب للأمان استأمنه: طلب منه الأمان، مصباح المنیر ج ۱، ص ۳۴؛ المنجد، ص ۱۶.

^{۱۱} شیخ طوسی، المسوط، ج ۲، ص ۴۲؛ به نقل از قاری سید فاطمی، سید محمد، پناهندگی در فقه و حقوق بین الملل، فصلنامه مفید، شماره ۱، بهار ۱۳۷۴ ص ۱۵۶.

^{۱۲} قاری سید فاطمی، سید محمد، پیشین، ص ۱۵۷.

اهلیت طرف پذیرنده را الزامی دانسته‌اند و در اصل تجویز آن نیز به آیه شریفه^{۱۳} و بعضی از روایات استناد کرده‌اند.^{۱۴} در این خصوص مباحث و اختلاف نظرهای متنوعی وجود دارد، اما با این حال مسأله پناهنده و پناهندگی فی الجمله در فقه پذیرفته شده و حقوق و تکالیفی نیز برای پناهنده مقرر شده است.^{۱۵}

کشورهای اسلامی نیز حق پناهندگی را در ماده ۱۲ «اعلامیه قاهره درباره حقوق بشر در اسلام» مورد شناسایی قرار داده‌اند. دولت ایران «کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان (۱۹۵۱)» و «پروتکل مربوط به وضعیت پناهندگان (۱۹۶۷)» را طی ماده واحده‌ای پس از تصویب مجلس سنا در تاریخ ۲۵ خرداد ۱۳۵۵ به تصویب مجلس شورای ملی رسانده است.^{۱۶} بر این اساس، دولت ایران مشابه سایر اعضای اسناد مزبور ملزم به مراعات مقررات آن نسبت به پناهندگان می‌باشد. علاوه بر این هیأت وزیران در مورخه ۱۳۴۲/۹/۲۵ مصوبه‌ای را بنابر پیشنهاد وزیر کشور وقت ایران راجع به پناهندگان در ایران به تصویب رسانده‌اند که در آن ضمن پذیرش مقررات اداری خاصی برای پناهندگان، برخی از حقوق شخصی، شغلی و خدماتی برای آنها مقرر گردیده است. علاوه بر این قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل صد و پنجاه و پنجم مقرر نموده است: «دولت جمهوری اسلامی ایران می‌تواند به کسانی که پناهندگی سیاسی بخواهد، پناه دهد، مگر این که بر طبق قوانین ایران خائن و تبهکار شناخته شود.» جهت اجرای اصل مزبور بند ۵ قانون وظایف و اختیارات وزارت امور خارجه مصوب ۱۳۶۴/۱/۲۰ نیز تدوین و اجرای آیین نامه‌های مربوط به تابعیت و پناهندگی سیاسی را با همکاری وزارت کشور و سایر دستگاهها بر عهده وزارت امور خارجه گذاشته است و این مرجع نیز آیین نامه اجرایی صدور سند مسافرتی را در ۱۳۶۶/۴/۱۰ با اصلاحیه ۱۳۶۷/۴/۱۵ به تصویب رسانده است.^{۱۷}

۲-۲- حقوق و تکالیف بیگانگان در پرتو رویه دولتها و اسناد بین‌المللی حقوق بشر

در این مبحث به بررسی حقوق و تکالیف بیگانگان در قالب عملکرد دولتها و برخی از مهم‌ترین اسناد بین‌المللی حقوق بشر می‌پردازیم.

۲-۲-۱- حقوق بیگانگان در قالب عملکرد دولتها

حقوق بیگانگان از مباحث جدید و جدی در عرصه حقوق بین‌الملل است. کثرت پناهندگان در جهان، نارسایی‌های حقوقی در این زمینه و عملکرد ناهماهنگ کشورها در برخورد با این معضل و پیچیده تر شدن عوامل پناهندگی و به تبع پیچیده تر شدن راه حل‌های آن همه، از اهمیت فوق‌العاده این موضوع حکایت دارد. مشکل پناهندگان از دیر باز در تاریخ بشر وجود داشته است، در ادیان و

^{۱۳} توبه/۶: «و ان احد من المشرکین استجارک فأجره حتی یسمع کلام الله ثم ابغیه مأمنه».

^{۱۴} ر. ک: قاری سید فاطمی، پیشین، ص ۱۵۷؛ هاشمی، سید محمد، پیشین، صص ۶۰۴ و ۶۰۵.

^{۱۵} ر. ک: قاری سید فاطمی، پیشین، صص ۱۵۷-۱۸۰.

^{۱۶} مهرپور، حسین، نظام بین‌المللی حقوق بشر، انتشارات اطلاعات، چاپ دوم، ۱۳۸۳، صص ۴۱۳-۴۱۲.

^{۱۷} هاشمی، سید محمد، پیشین، ص ۶۰۸.

ملت های گذشته به نوعی وجود داشته و هر یک مطابق آموزش های دینی، رسوم و عادات قومی خود آنرا حل می کرده اند، و همگام با پیچیده شدن زندگی انسان این مساله هم پیچیده تر شد، به طوری که بعد از جنگ دوم جهانی و به راه افتادن امواج گسترده انسانی در جهان، به خصوص در دنیای غرب، احساس شد که باید کشورهای عضو جامعه ملل یک راه کار واحدی را برای حل و فصل این معضل بزرگ اتخاذ کنند. این حرکت جامعه بین الملل در حمایت از حقوق پناهندگان در نهایت به تصویب کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو، انجامید و در سال ۱۹۶۷ نیز پروتکلی به آن افزوده شد. و از آن زمان به بعد، تا کنون که تقریباً ۴ دهه از آن میگذرد، حقوق پناهندگان نسبت به تحولات سریع و عمیق جهان، دارای آهنگی کند و حرکت لاک پشتی بوده است.^{۱۸}

با همه تاکیددی که نسبت به لزوم پذیرش پناهندگان و رعایت حقوق آنان شده است، هیچ گاه پذیرش پناهنده از طرف دولت ها و جامعه بشری بی قید و شرط نبوده است، بلکه پناهندگان در کنار برخورداری از امنیت اجتماعی، وظیفه دارند مقرراتی را به نفع دولت میزبان مراعات کنند. ماده ۲ کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو مقرر می دارد که هر پناهنده در کشوری که زندگی می کند دارای وظایفی است که به موجب آن، ملزم به رعایت قوانین و مقررات آن کشور و اقداماتی که برای حفظ نظم عمومی انجام می دهد، می باشد.^{۱۹}

چنان که قبلاً ذکر شد، اتباع بیگانه چنانچه در کشوری پذیرفته شوند، لاجرم از حداقل حقوق لازم برای بهره مند شدن از زندگی خصوصی برخوردار خواهند شد. هر چند که حقوق بیگانگان در قوانین داخلی دولت محل اقامت تعیین می شود، مع الوصف وظیفه اعطای آنها را حقوق بین الملل برای دولتها به وجود آورده که در این زمینه می توان به عنوان نمونه به اعلامیه جهانی حقوق بشر اشاره کرد. کشوری که یک بیگانه در خاک آن اقامت دارد، باید از جان و اموال او در آن سطح حمایت به عمل آورد که برای رعایت حداقل استانداردهای بین المللی کافی باشد و تا آنجا که به امنیت، جان و اموال افراد مربوط می شود، باید او را با اتباع خود در مقابل قانون برابر بداند.^{۲۰}

اتباع بیگانه می توانند حقوق قراردادی و حقوق احوال شخصی خود را استیفاء کنند و قوانین بین المللی به هیچ دولتی اجازه نمی دهند که اتباع بیگانه را از این حقوق محروم کند. همچنین هر دولتی وظیفه دارد که رفتاری شایسته مقام انسان با بیگانگان داشته باشد.^{۲۱} با مراجعه به اسناد بین المللی حقوق بشر نیز حقوق مذکور را در قالب مواد گوناگون مشاهده می کنیم. از جمله در اعلامیه جهانی حقوق بشر؛ حق حیات، آزادی و امنیت شخصی (ماده ۳)، رهایی از شکنجه یا رفتارهای تحقیر آمیز (ماده ۵)، حق شناخته شدن به عنوان انسان در مقابل قانون (ماده ۶)، حق برخورداری از مساوات در مقابل قانون (ماده ۷)، حق دادخواهی از طریق دادگاههای صالحه (ماده ۸)، رهایی از بازداشت یا تبعید

¹⁸ شفايي، عبدالله، (۱۳۸۶) حقوق بين الملل پناهندگان در اسناد بين المللی، مجله سراج، سال سوم، شماره ۱۱

¹⁹ اسعدی فیروزآبادی، ناصر، ۱۳۷۶، بررسی وضع حقوقی پناهندگان در ایران و مطالعه تطبیقی آن، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق

²⁰ L. Oppenheim, op. cit., p. 910.

²¹ Shigeru Oda, op. cit., p. 483.

خودسرانه (ماده ۹)، حق محاکمه منصفانه و علنی (ماده ۱۰)، حق ازدواج و حمایت از خانواده (ماده ۱۶) و حق استراحت و تفریح (ماده ۲۴) تصریح شده است که مربوط به «انسان بما هو انسان» می‌باشد و خواه ناخواه اتباع بیگانه را نیز در بر می‌گیرد. میثاق‌های بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که در واقع ساز و کار اجرایی مفاد اعلامیه جهانی حقوق بشر است نیز مدلول موارد مذکور در اعلامیه را در قالب مواد مختلف بیان نموده‌اند. مواد ۶ الی ۱۰ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی با تکیه به حق فرد برای زندگی یعنی حق حیات که در حقیقت بنیادی‌ترین حق انسانی است و دیگر حقوق پیش‌بینی شده در اسناد بین‌المللی حقوق بشر متوقف بر آن است، تا جایی که حتی در شرایط اضطراری نیز نمی‌توان آن را نقض کرد،^{۲۲} به حقوق ناشی از این حق از جمله عدم اعمال شکنجه، منع مجازات‌های غیرانسانی، منع برده‌داری، منع بازداشت خودسرانه و ... اشاره دارد. حق تمتع از خدمات محاکم داور، مساوات در مقابل قانون، عدم دخالت در زندگی خصوصی و خانوادگی و ... نیز از دیگر حقوق مورد حمایت هستند که مواد ۱۴ الی ۱۷ میثاق به آن پرداخته است. در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز پاراگراف اول و دوم مقدمه و مواد ۱۱ و ۱۲ آن به حق حیات و موضوعات مربوطه از جمله شناسایی حیثیت ذاتی کلیه اعضای خانواده بشری پرداخته‌اند. در اعلامیه اسلامی حقوق بشر^{۲۳} مصوب ۱۹۹۰ نیز حقوق مزبور در قالب مواد مختلف بیان گردیده که از جمله آن می‌توان به مواد ۲، ۴، ۵، ۱۱، ۱۵، ۱۷، ۱۸ و ۲۰ اشاره نمود. در بخشی از ماده ۱۸ اعلامیه مذکور آمده است:

«الف هر انسانی حق دارد که نسبت به جان و دین و خانواده و ناموس و مال خویش در آسودگی زندگی کند.

هر انسانی حق دارد که در امور زندگی خصوصی خود (مسکن، خانواده، مال و ارتباطات) استقلال داشته باشد. جاسوسی یا نظارت بر او یا مخدوش کردن حیثیت او جایز نیست و باید از شؤون او در مقابل هرگونه دخالت زورگویانه حمایت شود».

در کنوانسیون‌های منطقه‌ای نظیر کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر مصوب ۱۹۶۹ نیز در قالب ماده ۴ و بند ۱ و ۲ از ماده ۵ و کنوانسیون اروپایی برای حفظ حقوق بشر و آزادی‌های اساسی مصوب ۱۹۵۰ در مواد ۱ الی ۴ حقوق مذکور تصریح شده است.

^{۲۲} قاری سید فاطمی، سید محمد، ۱۳۷۹، «حق حیات»، مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۲ - ۳۱، ص ۱۵۰.

^{۲۳} اعلامیه اسلامی حقوق بشر توسط اعضای سازمان کنفرانس اسلامی در سال ۱۹۹۰ در قاهره تنظیم گردیده و تاکنون جنبه یک مقاله‌نامه لازم‌الاتباع بین‌المللی را از نظر حقوقی نیافته است. به نقل از: ارفعی، عالیه و دیگران، ۱۳۷۲، حقوق بشر از دیدگاه مجامع بین‌المللی، چاپ اول، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ص ۳۴۳.

فلذا، اسناد بین‌المللی حقوق بشر همگی در یک نقطه که همانا احترام و تضمین حقوق بنیادین، کرامت و ارزش ذاتی انسان است مشترک می‌باشند، هرچند که مفهوم کرامت و حیثیت انسانی مفهومی است قابل تفسیر که داشتن ملاکهای دقیق‌تر و اصول شفاف‌تری را ضروری می‌نماید.^{۲۴}

معمولاً اتباع بیگانه از حقوق سیاسی نظیر رأی دادن، احراز پستهای دولتی یا شرکت در فعالیتهای سیاسی محروم هستند. بیگانگان مقیم از حق کارکردن محروم نیستند، لیکن ممکن است حق اشتغال در بعضی حرفه‌ها مثل ناخدا، افسر ارشد یا سرمهندسی کشتیهای تجاری را نداشته باشند. بعضی از دولتها بیگانگان را از مالکیت یا به ارث بردن اموال غیرمنقول منع می‌کنند یا این حقوق را به معامله متقابل موکول می‌کنند. بسیاری از دولتها نیز اتباع بیگانه را از دستیابی یا ثبت بعضی از اموال منقول نظیر هواپیما و کشتی به نام خود، منع می‌کنند.^{۲۵} از دیگر حقوقی که بیگانگان از آن برخوردارند، آزادی رفت و آمد است. بدین معنی که بیگانگانی که بر اساس قانون کشور محل اقامت پذیرش می‌شوند علی‌الاصول می‌توانند در آن کشور آزادانه رفت و آمد داشته و هرکجا که مایل باشند مسکن گزینند، مگر آن‌که کشور پذیرنده بنا بر ملاحظات امنیتی آمد و شد بیگانگان را به مناطق خاصی ممنوع و یا موکول به اجازه مقامات رسمی کرده باشد. بدیهی است که رعایت اصل برابری با اتباع خودی در این مورد ممکن نیست، چرا که در این زمینه باید به ملاحظات هر کشوری در مسائل امنیتی و اقتصادی احترام گذارد.^{۲۶} در این زمینه علاوه بر ماده ۱۳ اعلامیه جهانی حقوق بشر (که قبلاً ذکر شد)، در دیگر اسناد بین‌المللی حقوق بشر نیز قواعدی مقرر شده که از جمله آن ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی است. در این ماده آمده است:

« ۱ هرکس قانوناً در قلمرو کشوری باشد، حق عبور و مرور آزادانه و انتخاب آزادانه مسکن خود را در آنجا خواهد داشت.

۲ هرکس آزاد است هرکشوری از جمله کشور خود را ترک کند.

۳ حقوق مذکور در بالا تابع هیچ‌گونه محدودیتی نخواهد بود مگر محدودیتی که به موجب قانون مقرر گردیده و برای حفظ امنیت ملی، نظم عمومی، سلامت یا اخلاق عمومی یا حقوق و آزادیهای دیگران لازم بوده و با سایر حقوق شناخته شده در این میثاق سازگار باشد...».

همچنین در بخشی از ماده ۱۲ اعلامیه اسلامی حقوق بشر آمده است:

«هر انسانی طبق شریعت حق انتقال و انتخاب محل اقامت خود را در داخل یا خارج کشورش دارد...».

لذا، امروزه با تحولاتی که در زمینه ارتباطات و وسائط نقلیه رخ داده، تأمین آزادی در آمد و شد به صورت یکی از نیازهای مهم زندگی در جامعه بین‌المللی در آمده و هیچ کشوری نمی‌تواند مرزهای

^{۲۴} قاری سید فاطمی، سید محمد، ۱۳۸۲، «معاهدات حقوق بشری، فضایی متفاوت»، مجله حقوقی، دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران، شماره ۲۸، ص ۳۹.

^{۲۵} Shigeru Oda, Ibid

^{۲۶} فیوضی، رضا، پیشین، ص ۹۹.

خود را به روی خارج ببندد و هرگونه محدودیت در این زمینه به منزله تهدیدی جدی برای تفاهم و صلح جهانی به حساب می‌آید.^{۲۷}

از دیگر حقوقی که بیگانگان از آن برخوردارند، حق آموزش و پرورش است. اعلامیه جهانی حقوق بشر در مواد ۲۶ و ۲۷ حق آموزش و پرورش را برای همه افراد اعم از اتباع و بیگانه به رسمیت می‌شناسد.

در ماده ۱۳ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز به صورت ذیل به این حق تصریح شده است:

« ۱) کشورهای طرف این میثاق حق هرکس را به آموزش و پرورش به رسمیت می‌شناسند. کشورهای مزبور موافقت دارند که هدف آموزش و پرورش باید نمو کامل شخصیت انسانی و احساس حیثیت آن و تقویت احترام حقوق بشر و آزادیهای اساسی باشد...».

به علاوه ماده ۹ اعلامیه اسلامی حقوق بشر نیز طلب علم را فریضه دانسته و آموزش و پرورش را امر و تکلیف واجبی برعهده جامعه و دولت قلمداد نموده که باید راهها و وسایل آن را فراهم کند و متنوع بودن آن را به گونه‌ای که مصلحت جامعه ایجاب می‌کند تأمین نماید.

از دیگر موادی که در اعلامیه اسلامی حقوق بشر در زمینه آموزش و پرورش (تعلیم و تربیت) سخن به میان آورده می‌توان به بند «ب» ماده ۷ و بند «ب» ماده ۲۲ اشاره نمود.

در سایر اسناد بین‌المللی نیز می‌توان بند ۴ از ماده ۱۸ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و ماده ۲ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر را ذکر کرد.

به علاوه اتباع بیگانه حق استفاده از سرویسهای خدمات عمومی از قبیل برق، آب، تلفن، گاز و حمل و نقل عمومی را همانند اتباع داخلی دارند، اما در سیستم خدمات درمانی و بهداشتی ممکن است استفاده از خدمات رایگان مخصوص اتباع داخلی باشد. همچنین حق مراجعه بیگانگان به نمایندگی‌های سیاسی و کنسولی کشور متبوع خویش جهت بهره‌مندی از کمکهای قانونی آنها محفوظ است.^{۲۸}

۲-۳- وضعیت حقوقی بیگانگان در اسناد جهانی

۱) کنوانسیون ۱۹۵۱ ژنو در مورد وضعیت پناهندگان و پروتکل ۱۹۶۷^{۲۹}

کنوانسیون ۱۹۵۱ مربوط به وضعیت پناهندگان و پروتکل ۱۹۶۷ مهمترین اسنادی هستند که در سطح جهانی پذیرفته شده و ابعاد حقوقی مختلف مسایل پناهندگان را بررسی می‌نمایند. امور مربوط به تدوین کنوانسیون از سال ۱۹۴۷ تا ۱۹۵۰ به طول کشید. به دنبال توصیه مجمع عمومی به «کمیسون حقوق بشر»^{۳۰} سازمان ملل متحد مبنی بر توجه جدی به وضعیت حقوقی اشخاصی که از حمایت هیچ

^{۲۷} طباطبایی مؤتمنی، منوچهر، ۱۳۷۰، آزادیهای عمومی و حقوق بشر، (تهران: دانشگاه تهران، ص ۲۹).
^{۲۸} فیوضی، رضا، پیشین، ص ۱۰۰.

^{۲۹} - 28 July 1951 The Protocol of January 1967 Relating to the Status of Geneva United Nations Convention Relating to the refugees.

^{۳۰} - Human Rights Commission.

دولتی برخوردار نیستند، شروع شد. بالاخره پس از تلاش های کمیسیون حقوق بشر، پیش نویس کنوانسیون ۱۹۵۱ تهیه و در جریان کنفرانس نمایندگان تام الاختیار دولت ها که براساس قطع نامه (V) ۴۲۹ مجمع عمومی تشکیل شده بود به تصویب رسید. کنوانسیون اصول و مقررات نسبتا جامعی در مورد ابعاد مختلف مسایل مربوط به پناهندگان وضع نموده است، اما علی رغم اهمیت کنوانسیون به لحاظ جامعیت، مفاد آن دارای محدودیت هایی در زمینه تعریف پناهنده و حوزه جغرافیایی اعمال آن است. این موضوع مانع از آن می شد که کنوانسیون بتواند بعد جهانی به خود گرفته و پناهندگان سراسر جهان از حمایت های مندرج در آن برخوردار گردند. از جمله این محدودیت ها این است که طبق ماده یک کنوانسیون تنها مربوط به اشخاصی است که پیش از ژانویه ۱۹۵۱ پناهنده شده بودند و این قید مانع از آن می شد که افرادی که پس از این تاریخ پناهنده شده بودند را در برگیرد. محدودیت دیگر این که دولت ها می توانستند کنوانسیون را تنها در مورد پناهندگان داخل در قاره اروپا به کار برده و سایر پناهندگان خارج از اروپا را از شمول آن خارج سازند.^{۳۱} این محدودیت ها مخصوصا با بروز مساله پناهندگی و موج های جدید پناه جویان در سایر نقاط جهان در اواخر دهه ۱۹۵۰ و اوایل دهه ۱۹۶۰، مشکلاتی را به لحاظ برخورداری این افراد از حمایت بین المللی به وجود آورد. این موضوع مکررا در جلسات کمیته اجرایی کمیسریای عالی ملل متحد برای پناهندگان در سال های ۱۹۶۵ و ۱۹۶۴ مطرح و خواستار حل این مشکل گردید. به همین مناسبت گردهمایی بین المللی تحت عنوان کنفرانس بررسی جنبه های حقوقی مساله پناهندگی در کنوانسیون ۱۹۵۱ و اساسنامه دفتر کمیساریای عالی ملل متحد در امور پناهندگان» در آوریل ۱۹۶۵ در شهر بلاجیو^{۳۲} ایتالیا برای حل مشکلات فوق برگزار شد. این کنفرانس که متشکل از سیزده نفر حقوقدانان از کشورهای مختلف و متخصصان حقوقی (UNHCR) بود، پیش نویس پروتکلی به منظور حذف محدودیت های مندرج در تعریف پناهنده در کنوانسیون ۱۹۵۱ تهیه و به مجمع عمومی سازمان ملل ارائه نمود^{۳۳}.

مجمع عمومی در ۱۶ دسامبر ۱۹۶۶ طی قطع نامه شماره (21891XXI) این پروتکل را تصویب نمود. پروتکل پس از امضا رئیس وقت مجمع عمومی و دبیر کل سازمان ملل از تاریخ ۳۱ ژانویه ۱۹۶۷ جهت الحاق کشورها مفتوح شد.^{۳۴}

از لحاظ ماهیت، پروتکل ۱۹۶۷ سند مستقلی محسوب می گردد و دولت ها می توانند بدون آن که به عضویت کنوانسیون ۱۹۵۱ درآیند (هرچند که این امر به ندرت رخ می دهد) آن را بپذیرند. دولت هایی که با پروتکل موافقت می کنند متعهد می گردند که شرایط و مقررات مندرج در کنوانسیون

^{۳۱} - ماده یک بند ب کنوانسیون ۱۹۵۱.

32 - Belagio

^{۳۳} - صفایی، جواد، پیشین، ص ۹۲

^{۳۴} - نکته جالب در مورد نحوه تصویب پروتکل ۱۹۶۷ این است که معمولا پروتکل هایی که توسط کنفرانس متشکل از نمایندگان تام الاختیار کشورها تهیه می شود توسط همان کنفرانس به تصویب می رسد، اما این پروتکل پس از پذیرش در کنفرانس به مجمع عمومی ارائه و سپس توسط مجمع به تصویب رسید.

را در مورد افرادی که دارای شرایط کنوانسیون ۱۹۵۱ می باشند، اعمال نموده و حقوق و تعهدات مندرج در کنوانسیون را در مورد آنها رعایت کنند.

۲) اساسنامه اداره کمیسریای عالی ملل متحد در امور پناهندگان^{۳۵}

اساسنامه اداره کمیسریای عالی ملل متحد در امور پناهندگان که به طور خاص اصول مربوط به «حمایت بین المللی و جستجوی راه حل های پایدار» برای پناهندگان را ارائه نموده، یکی از منابع مهم حقوق پناهندگان محسوب می گردد^{۳۶}. این اساسنامه از یک طرف به تشریح و تبیین نقش کمیسر عالی پناهندگان در زمینه حمایت بین المللی و راه حل های پایدار می پردازد و از طرف دیگر به بیان رابطه میان کمیسر عالی پناهندگان با مجمع عمومی، شورای اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و دیگر کارگزارهای تخصصی می پردازد^{۳۷}.

۳) اعلامیه پناهندگی سرزمینی ۱۹۶۷^{۳۸}

این اعلامیه به پیشنهاد کمیسرین حقوق بشر سازمان ملل تهیه و در ۱۴ دسامبر ۱۹۶۷ به اتفاق آراء به تصویب مجمع عمومی رسید (قطع نامه شماره ۳۳/۱۲) اعلامیه ۱۹۶۷ را نیز می توان از جمله منابع مهم حقوق پناهندگان در نظر گرفت. از جمله نکات مهم اعلامیه پناهندگی سرزمینی این است که مسئولیت اعطای پناهندگی به افراد متقاضی و واجد شرایط و ارائه حمایت بین المللی و امدادسانی به آنها را بر عهده جامعه بین المللی و نماینده آن؛ یعنی سازمان ملل متحد قرار می دهد. همچنین در این اعلامیه عنوان می شود: افرادی که به خاطر نقض اصول اعلامیه جهانی حقوق بشر حیات، جسم و جان و آزادیشان در معرض خطر باشد از صلاحیت پناه جستن برخوردارند^{۳۹}.

۴) قطعنامه های مجمع عمومی سازمان ملل متحد

مجمع عمومی سازمان ملل متحد نقش بسیار مهم و موثری در توسعه و تحول حقوق بین المللی پناهندگان و حمایت بین المللی از آنها داشته است. «قطعنامه های مجمع عمومی» بدون آنکه مستقیماً تغییری در اساسنامه کمیساریای عالی ملل متحد برای پناهندگان ایجاد نمایند، دامنه وظایف و مسئولیت های آن را متحول ساخته اند. در حقیقت قطعنامه های مجمع عمومی را از یک نظر می توان «تفسیر و تغییر اساسنامه UNHCR در سایه تحولات بین المللی» دانست. برخی دیگر از قطعنامه های مجمع عمومی نیز در عین حفظ تعریف اصلی افرادی که در حوزه صلاحیت کمیساریا قرار می گیرند، عملاً افراد بیشتری را در این حوزه قرار داده اند. این قطعنامه ها عمدتاً با مفهوم «مساعی جمیله» که خصوصاً در دهه های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ نقش بسیار با اهمیتی در فعالیت های UNHCR داشتند، مرتبط هستند^{۴۰}.

35 - Statue of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees.

36 - بندهای ۸، ۹ و ۱۰ اساسنامه فوق الذکر

37 - Collection of International Instruments Relating to the Refugees. UNCHR. Geneva. 1988. P3

38 - Declaration of Territorial Asylum

39 - صفایی، جواد، پیشین، ص ۱۰۱.

40 - Huder Felix. Les Aspects Juridique Actuels du Problems des Refugies Recueil des Cours, vol 1. Academic de Droit International La haye, 195. P339

براین اساس مسئولیت افراد «فاقد تابعیت»^{۴۱}، «آوارگان» و برخی «گروه های خاص ملی یا جغرافیایی»^{۴۲} نیز بر عهده کمیساریای عالی ملل متحد برای پناهندگان نهاده می شود.

در دو دهه اخیر، مجمع عمومی از منظر جدیدی به مساله پناهندگی پرداخته است. بر این اساس، عمده توجه سازمان ملل به جلوگیری از ایجاد و افزایش پناهندگان و دستیابی به «ریسه های پناهندگی» معطوف گردیده است.^{۴۳} این موضوع دارای ابعاد گوناگونی می باشد. از یک طرف بحران و ناآرامی در بسیاری نقاط جهان، پناهندگان را وادار به ترک خانه و کاشانه می نماید و از سوی دیگر، فاصله طبقاتی و اختلاف سطح توسعه اقتصادی و اجتماعی در کشورها و نقض فاحش قواعد حقوق بشری، موجب ایجاد امواج پناهندگی گردیده است. بنابراین مجمع عمومی و به طور کلی سازمان ملل، می کوشد تا از طریق صدور قطعنامه های لازم، به دلایل ریشه ای پناهندگی بپردازد و با ارائه راه کارهای مناسب و مقتضی در جهت امحاء دلایل مذکور گام بردارد.^{۴۴}

۵) مصوبات کمیته اجرایی کمیساریای عالی ملل متحد برای پناهندگان

کمیته اجرایی در نشست های سالانه خود مصوباتی در خصوص مسائل و مشکلات پناهندگان و پناه جویان تحت عنوان تصمیمانه صادر می کند و از این طریق به مسایل مربوط به حمایت از این گروه ها می پردازد. هرچند این مصوبات برای کشورها لازم الاجرا نبوده، اما از آنجا که نمایندگان تعداد نسبتاً قابل توجهی از کشورها در کمیته عضویت دارند، می توان یک نوع اجماع نظر بین المللی در مصوبات آن مشاهده کرد. همچنین این مصوبات کمبودها و نقایص مربوط به حمایت بین المللی از پناهندگان و پناه جویان را در یک تریبون بین المللی بیان و توجه افکار عمومی جهان را جهت حمایت بیشتر از آنها جلب می نماید.

۶) سایر اسناد جهانی مرتبط با پناهندگان

اسنادی که پیش از این ذکر آنها به میان آمد، مستقیماً مربوط به مسایل پناهندگان بوده و می توان گفت هسته اصلی حقوق بین الملل پناهندگان محسوب می گردند، اما علاوه بر آنها اسناد حقوق بشری دیگری وجود دارد که حاوی اصول و راهبردهایی برای رفتار با پناهندگان و پناه جویان می باشند و می باید در مجال دیگری مورد مذاقه قرار بگیرد. آنچه در این گفتار بدان پرداخته خواهد شد، اشاراتی است به الزام و تعهد کشورها در رعایت حقوق بشر در قبال پناهندگان که از خلال معاهدات، کنوانسیون های بین المللی و اسناد حقوق بشری مستفاد می گردد که در اینجا به ذکر نام آنها بسنده می کنیم:

41 - Annay to A/Res/424(v)14.12.1950

42 - به عنوان نمونه می توان به قطعنامه های (ES.II) ۱۰۰۶ در مورد پناهندگان مجاری و یا (XVI) ۱۶۷۲ در مورد پناهندگان الجزایری در مراکش و تونس اشاره نمود.

43 - Aga Khan.Sadrudin Legal Problems Relating to Refugees and Displaced Persons, Recueil des Cours, Vol I Academic de Droit International la haye 1967.vol I.p287.

44 - در این خصوص می توان به قطعنامه (xx) ۲۰۴۰ در مورد پناهندگان پاکستان شرقی و قطعنامه (XVII) ۲۹۵۸ در مورد پناهندگان سومالی و ... اشاره نمود.

اعلامیه جهانی حقوق بشر^{۴۵} - میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی^{۴۶} - میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی^{۴۷} - کنوانسیون شماره ۴ از کنوانسیون های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو در مورد حمایت از غیرنظامیان و پروتکل های ۱۹۷۷ الحاقی به آنها^{۴۸} - معاهده مربوط به اشخاص بی تابعیت ۱۹۵۴^{۴۹} - معاهده مربوط به کاهش وضعیت بی تابعیتی^{۵۰} - کنوانسیون حقوق کودک ۱۹۸۹^{۵۱} - کنوانسیون منع شکنجه و سایر مجازات ها و رفتارهای غیرانسانی ۱۹۸۴^{۵۲} - کنوانسیون منع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان، ۱۹۷۹^{۵۳} - پروتکل الحاقی کنوانسیون ژنو مورخ ۱۲ آگوست ۱۹۴۹ در ارتباط با حمایت از قربانیان مخاصمات مسلحانه^{۵۴} - کنوانسیون بین المللی جلوگیری از کشتار دسته جمعی (ژنوساید) بی رحمانه^{۵۵} - کنوانسیون بین المللی رفع هرگونه تبعیض نژادی^{۵۶}.

۲-۴- اصول و مبانی حقوق بیگانگان در ایران

کشور ایران، مورخ ۳۱ ژانویه ۱۹۶۷ میلادی، در تاریخ ۲۵ خرداد ۱۳۵۵، قانون کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان و پروتکل آن را تصویب نموده است. و همچنین به موجب این قانون مقرر می‌دارد: در تمام مواردی که به موجب این کنوانسیون پناهندگان مشمول مساعدترین رفتار معمول نسبت به اتباع یک دولت خارجی شده باشند، دولت ایران این حق را برای خود محفوظ می‌دارد که پناهندگان را از مساعدترین رفتار معمول نسبت به اتباع دولی که با آن موافقت‌نامه‌های ناحیه‌ای و اقامتی و گمرکی و سیاسی دارد بهره‌مند سازد. ایران در تاریخ ۲۵ / ۹ / ۱۳۴۲، آیین‌نامه مربوط به پناهندگان تصویب نمود. علاوه بر آیین‌نامه پناهندگی توسط قوانین و مقررات مختلفی تسهیلاتی جهت پناهندگان پیش‌بینی شده است. به عنوان مثال لایحه قانونی راجع به هزینه‌های مربوط به پناهندگان، آوارگان و ایرانیان رانده‌شده از کشورهای خارج و ایجاد اردوگاه برای آنان مصوب ۲۷ / ۱۱ / ۱۳۵۸ و همچنین آیین‌نامه اجرایی صدور سند مسافرت پناهندگان سیاسی مصوب ۱۰ / ۴ / ۱۳۶۶ می‌باشد.

۱-۳- شرایط تقاضای پناهندگی در ایران

متقاضی پناهندگی می‌تواند کتباً از دولت ایران تقاضای پناهندگی نماید اعم از اینکه در هنگام تقدیم درخواست در ایران مقیم باشد یا درخواست خود را قبل از ورود به ایران تقدیم نموده باشد. طبق ماده ۲ آیین‌نامه مربوط به پناهندگان مصوب ۱۳۴۲، پناهندگان به طرق زیر شناخته می‌شوند:

۴۵ - مواد ۹، ۱۳، ۱۴، ۱۵

۴۶ - مواد ۲، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۲۶

۴۷ - مواد ۱۱، ۱۲، ۱۳

۴۸ - ماده ۴۴

۴۹ - مواد ۴، ۱۶، ۱۷، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۶، ۳۱

۵۰ - مواد ۱، ۴، ۸، ۹

۵۱ - مواد ۷ و ۲۲

۵۲ - ماده ۳

۵۳ - ماده ۹

۵۴ - ماده ۷۳

۵۵ - ماده ۱

۵۶ - مواد ۲، ۵، ۶

الف - عبور شخص یا اشخاص از منطقه مرزی به خاک ایران

ب- تقدیم در خواست از طریق یکی از خارجیان ساکن خارج از ایران مبنی بر پناهندگی ورود به ایران

ج- تقدیم درخواست خارجیان مقیم ایران دایر به قبول پناهندگی.

البته در بعضی موارد که برای پناهنده مجال تنظیم درخواست از قبل نیست طبق تبصره الف ماده ۲ آیین نامه، اشخاص بایستی به محض عبور از مرز و ورود به خاک ایران باید خود را به اولین پاسگاه مرزی یا مقام رسمی صلاحیت دار دولتی معرفی و چنان چه اسلحه‌ای با خود داشته باشد، در مقابل اخذ رسید به مقام‌های ایرانی تحویل و تقاضای خود را تسلیم نماید. مقام مزبور تقاضا را قبول و شخص پناهنده را به مرزبانی منطقه معرفی خواهند نمود. مرزبانی اطلاعات لازم را از متقاضی کسب نموده، تقاضا و اطلاعات را از طریق استانداری یا فرمانداری به وزارت کشور ارسال می‌دارند.⁵⁷ تقاضای پناهندگی در صورت وجود شرایط زیر مورد رسیدگی کمیته دائمی پناهندگان قرار خواهد گرفت:

اولاً- وجود یکی از علل در ماده ۱ (تعریف پناهنده و علل آن در ماده ۱ آیین نامه مربوط به پناهندگان) و عدم سو نیت متقاضی.

ثانیاً- متقاضی نباید مرتکب جنایات جنگی یا جرائمی علیه صلح و انسانیت و یا جرائم شدید حقوق عمومی شده باشد.

ثالثاً- انجام تشریفات پناهندگی از طرف متقاضی.

رابعاً- تعهد متقاضی دایر بر این که در مدت اقامت خود در ایران به کلیه مقررات و قوانین ایران احترام بگذارد.

طبق ماده ۳ آیین نامه پناهندگان، برای رسیدگی به امور پناهندگان کمیته‌ای در وزارت کشور به نام کمیته‌ی دائمی پناهندگان تشکیل می‌شود که اعضای کمیته دائمی عبارت‌اند از:

- مدیرکل سیاسی و رییس اداره سیاسی وزارت کشور؛

- نمایندگان عالی رتبه وزارت امور خارجه؛

- نمایندگان عالی رتبه وزارت کار و امور اجتماعی؛

- نمایندگان عالی رتبه اداره سوم ستاد ارتش جمهوری اسلامی ایران؛

- نمایندگان عالی رتبه وزارت اطلاعات؛

- نمایندگان عالی رتبه نیروهای انتظامی.

البته هر موقع مقتضی باشد کمیته دائمی پناهندگان می‌تواند از نمایندگان سازمان‌های دیگر نیز برای شرکت در کمیته و تبادل نظر دعوت نماید. کمیته فوق‌الذکر دائمی است و در صورتی که لازم

تشخیص دهد می‌تواند کمیته‌های فرعی در استان‌ها و شهرستان‌ها با حضور استاندار یا فرماندار و نمایندگان ارتش، اطلاعات و نیروی انتظامی تشکیل دهد.

پس از اینکه کمیته فوق به تقاضای پناهندگی رسیدگی کرد، درباره رد یا قبول این تقاضا تصمیم می‌گیرد. سپس نظر خود را مبنی بر قبول یا رد تقاضا به شخص متقاضی ابلاغ می‌دارد. در صورتی که تقاضای پناهندگی به هر علتی مورد موافقت کمیته پناهندگان قرار نگیرد، فرد متقاضی باید خاک ایران را ترک کند. در صورت قبول پناهندگی، محل اقامت پناهنده با نظر کمیته پناهندگان تعیین می‌شود و از طرف نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، دفترچه اقامت پناهنده صادر می‌گردد و در دفتر نیروی انتظامی محل اقامت وی ثبت می‌شود، ضمناً به افراد تحت تکفل پناهنده مثل همسر و اولاد وی که همراه او به ایران آمده‌اند نیز پناهندگی اعطا خواهد شد (ارفع نیا، ۱۳۹۳، ص ۲۱۷).

۲-۳- حقوق و تکالیف پناهندگان در ایران

همان طور که بیان شد، کنوانسیون‌های بین‌المللی در جهت حمایت از پناهندگان، حقوق و تکالیف متقابل بین پناهنده و دولت‌های پذیرنده را مقرر داشته‌اند. اصولاً هر پناهنده‌ای از این حقوق متمتع است: عدم تبعیض، آزادی مذهب، معافیت از رفتار متقابل، اشتغال درآمدزا، حق مالکیت، حق مراجعه به دادگاه‌ها، عضویت در تشکل‌های کارگری و کارفرمایی و بیمه اجتماعی، اسکان و آموزش عمومی و رفاه همگانی، حق تشکیل انجمن‌ها و تشکل‌های کارگری، حق آزادی دسترسی به مراجع قانونی و دادگاه‌ها. اصل ۱۵۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مقرر می‌دارد: «دولت جمهوری اسلامی ایران می‌تواند به کسانی که پناهندگی سیاسی بخواهند پناه دهد، مگر اینکه بر طبق قوانین ایران خائن و تبهکار شناخته شوند». پناهنده پس از پذیرفته شدن از طرف دولت جمهوری اسلامی ایران از کلیه حقوق خصوصی و عمومی همچون حق استملاک، حق اشتغال در ایران و حق ترافع قضایی و.. برخوردار خواهد بود، با این تفاوت که پناهنده ممکن است از رعایت بعضی از دستورات قانونی مثل اخذ ویزا و الزام به پرداخت وجه‌الضمان و تأمین (موضوع ماده ۱۴۴ قانون آیین دادرسی مدنی) معاف باشد (ابراهیمی، ۱۳۸۳، ص ۲۸۱). و همچنین طبق ماده ۱۳ آیین‌نامه پناهندگان «اعطای تابعیت به پناهندگی که در مدت اقامت در ایران قوانین و مقررات را کاملاً رعایت کرده باشند با نظر مساعد تلقی خواهد شد».

۳-۳- لغو پناهندگی در حقوق ایران

به موجب آیین‌نامه پناهندگان، پروانه پناهندگی در موارد زیر لغو می‌شود: طبق ماده ۹ آیین‌نامه مربوط به پناهندگان ۱۳۴۲: «اگر پناهنده علیه امنیت یا قوانین ایران اقدامی نماید، وزیر کشور به پیشنهاد کمیته دایمی پناهندگان گواهی پناهندگی او را لغو می‌نماید و اگر اقدام او مستلزم کیفر قانونی باشد، به مراجع قضایی تسلیم می‌گردد در هر صورت به پناهنده مهلت کافی داده خواهد شد که خاک ایران را ترک نماید».

هرگاه به تشخیص کمیته دایمی پناهندگان اوضاع و احوالی که در اثر آن پناهندگی حاصل شده است، از بین برود و دلایل دیگری نیز در مورد خطری که متوجه او است وجود نداشته باشد، طبق

ماده ۱۱ پروانه پناهندگی لغو می‌شود و پس از لغو پروانه پناهندگی، طی مهلت کافی که دولت به او می‌دهد، باید خاک ایران را ترک نماید و در این مدت تحت نظر مقامات انتظامی خواهد بود.

۴- وضعیت بیگانگان در ایران از منظر قانونی

۴-۱- تحلیلی بر قانون کار جمهوری اسلامی ایران در خصوص اشتغال اتباع بیگانه

- اتباع بیگانه در ایران نمی‌توانند مشغول به کار شوند مگر آن که اول دارای روادید ورود یا حق کار مشخص بوده و دوم مطابق قوانین و آیین‌نامه‌های مربوطه، پروانه‌ی کار دریافت دارند. (ماده ۱۲۰ قانون کار) و البته کشور ایران حق کار را به موجب کنوانسیون ۱۹۵۱ با حق رزرو پذیرفته است.

- وزارت کار و امور اجتماعی با رعایت شرایط ذیل در مورد صدور روادید با حق کار مشخص برای اتباع بیگانه (پناهندگان) موافقت و پروانه‌ی کار صادر خواهد کرد:

الف) مطابق اطلاعات موجود در وزارت کار و امور اجتماعی در میان اتباع ایرانی آماده‌ی به کار، افراد داوطلب واجد تحصیلات و تخصص مشابه وجود نداشته باشد؛

ب) تبعه‌ی بیگانه دارای اطلاعات و تخصص کافی برای اشتغال به کار مورد نظر باشد؛

ج) از تخصص اتباع بیگانه برای آموزش و جایگزینی بعدی افراد ایرانی استفاده شود.

تبصره - احراز شرایط مندرج در این ماده با هیئت فنی اشتغال است. ضوابط مربوط به تعداد اعضا و شرایط انتخاب آن‌ها و نحوه‌ی تشکیل جلسات هیئت به موجب آیین‌نامه‌ای خواهد بود که با پیشنهاد وزارت کار و امور اجتماعی به تصویب هیئت‌وزیران می‌رسد. (ماده ۱۲۱ قانون کار)

- وزارت کار و امور اجتماعی می‌تواند نسبت به صدور، تمدید و تجدید پروانه‌ی کار افراد زیر اقدام نماید:

الف) تبعه‌ی بیگانه‌ای که حداقل ۱۰ سال مداوم در ایران اقامت داشته باشد؛

ب) تبعه‌ی بیگانه‌ای که دارای همسر ایرانی باشد؛

ج) مهاجران کشورهای بیگانه خصوصاً کشورهای اسلامی و پناهندگان به شرط داشتن کارت معتبر مهاجرت و یا پناهندگی و پس از موافقت کتبی وزارت خانه‌های کشور و امور خارجه. (ماده ۱۲۲ قانون کار)

- وزارت کار و امور اجتماعی می‌تواند در صورت ضرورت و یا به عنوان معامله‌ای متقابل اتباع بعضی از دول و یا افراد بدون تابعیت را (مشروط بر آنکه وضعیت آنان ارادی نباشد) پس از تأیید وزارت امور خارجه و تصویب هیئت‌وزیران از پرداخت حق صدور، حق تمدید و یا حق تجدید پروانه‌ی کار معاف نماید. (ماده ۱۲۳ قانون کار)

پروانه‌ی کار با رعایت مواد این قانون حداکثر برای مدت یک سال صادر و یا تمدید و یا تجدید می‌شود.

- در مواردی که به هر عنوان رابطه‌ی استخدامی تبعه‌ی بیگانه با کارفرما قطع شود، کارفرما مکلف است، ظرف ۱۵ روز مراتب را به وزارت کار و امور اجتماعی اعلام کند. تبعه‌ی بیگانه نیز مکلف است ظرف ۱۵ روز پروانه‌ی کار خود را در برابر اخذ رسید به وزارت کار و امور اجتماعی تسلیم نماید.

وزارت کار و امور اجتماعی در صورت لزوم، خروج تبعه‌ی بیگانه را از مراجع ذی‌صلاح درخواست می‌کند. (ماده ۱۲۵ قانون کار)

- شرایط استخدامی کارشناسان و متخصصین فنی بیگانه‌ی مورد نیاز دولت با در نظر گرفتن تابعیت و مدت خدمت و میزان مزد آن‌ها و با توجه به نیروی کارشناسی داخلی، پس از بررسی و اعلام نظر وزارت کار و امور اجتماعی و سازمان امور اداری و استخدامی کشور، با تصویب مجلس شورای اسلامی خواهد بود. پروانه‌ی کار جهت استخدام کارشناسان خارجی در هر مورد پس از تصویب مجلس شورای اسلامی از طرف وزارت کار و امور اجتماعی صادر خواهد شد. (ماده ۱۲۷ قانون کار)

- کارفرمایان مکلف هستند قبل از اقدام به عقد هرگونه قراردادی که موجب استخدام کارشناسان بیگانه می‌شود، نظر وزارت کار و امور اجتماعی را در مورد امکان اجازة اشتغال تبعه‌ی بیگانه استعلام نمایند. (ماده ۱۲۸ قانون کار)

آن چه از بررسی مواد قانونی به نظر می‌رسد، شرایطی است که مصادیق اعطای کار را به اتباع بیگانه (پناهندگان) مشخص و معین نموده ولی متأسفانه اجرای قوانین در عمل از توفیق چندانی برخوردار نبوده است و هزاران تبعه که در کشور به صورت غیرقانونی اقامت دارند، علی‌رغم معضلات خاص کشور در مقوله‌ی کار، با ارائه‌ی کار ارزان‌قیمت و احیاناً سخت به خصوص جذب بازارهای کار ساختمانی و کشاورزی گردیده امرار معاش می‌نمایند.

۲-۴- مصوبه‌ی هیئت دولت در خصوص سوادآموزی بیگانگان

هیئت‌وزیران در جلسه مورخه ۱۲/۱۰/۱۳۸۰ و به استناد اصل ۱۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی و ماده ۵۵ قانون محاسبات عمومی، مصوب ۱۳۶۶، تصویب نمود:

۱) سوادآموزی پناهندگان که فاقد مدارک قانونی اقامتی هستند و هم چنین ادامه تحصیل کودکان که دارای کارت اقامت هستند، اما به دلیل ضرورت‌های شغلی پدران مجبور به جابه‌جایی از مکان اولیه ثبت‌نام شده اند، مجاز است.

۲) وزارت آموزش و پرورش و سازمان نهضت سوادآموزی موظف‌اند پناهندگان داوطلب سوادآموزی را با استفاده از ظرفیت‌های خالی موجود با ظرفیت‌های بدون استفاده خود اعم از ظرفیت‌های انسانی و فیزیکی از قبیل معلم و کلاس‌های مدارس در غیر ساعات درسی، کتب درسی موجود و غیره تحت پوشش برنامه‌های سوادآموزی قرار دهند.

۳) در صورت درخواست پناهندگان، سازمان نهضت سوادآموزی مجاز است با هماهنگی وزارت امور خارجه نسبت به برگزاری کلاس‌های سوادآموزی اقدام نماید.

۳-۴- استملاک بیگانگان

با توجه به تبصره‌ی ماده ۱۳ آیین‌نامه‌ی ۱۳۴۲ مربوط به پناهندگان، در مورد استملاک اموال منقول و غیرمنقول، پناهنده اصولاً از همان حقوقی که برای اتباع خارجه مقرر است، استفاده خواهند نمود. ایران همچون حق کار، حق استملاک پناهندگان را هم با حق رزرو پذیرفته است.

سپس در اینجا به بررسی آیین نامه استملاک اتباع بیگانه مصوب ۱۳۲۸ می پردازیم:

ماده ۱: اتباع خارجه که در ایران می خواهند، ملکی برای محل سکونت یا کسب خود استملاک نمایند، باید اظهارنامه‌ای مشتمل بر مشخصات زیر به اداره ثبت محل وقوع آن ملک بدهند تا برای تحصیل اجازه، به اداره کل ثبت فرستاده شود.^{۵۸}

الف- نام و نام خانوادگی؛

ب- تابعیت فعلی و در صورت تغییر تابعیت اصلی؛

ج- تأهل و هرگاه تقاضاکننده مرد باشد، تابعیت زن او قبل از ازدواج و در صورت داشتن اولاد، جنسیت، سن و تعداد آنها؛

د) تاریخ ورود به ایران، مدت اقامت، نقاط مختلفی که در آنجاها سکونت داشته با تعیین مشاغل قبلی و شغل فعلی؛

ه- محل اقامت دائمی؛

و- منظور از مالکیت که برای سکونت صنعت و یا محل کسب می باشد؛

ز- نوع و مشخصات و مساحت و شماره‌ی پلاک ثبت و محل وقوع ملک؛

ح- تقاضاکننده در تقاضای خود تعهد می نماید که هرگاه بخواهد محل اقامت دائمی خود را به خارج ایران انتقال دهد، باید ملک مورد تقاضای استملاک را حداکثر تا ۶ ماه از تاریخ خروج از ایران به یکی از اتباع ایران یا خارجیانی که طبق مقررات اجازه‌ی استملاک تحصیل نموده‌اند، انتقال دهد و الا اداره‌ی ثبت مربوطه با اجازه‌ی اداره کل ثبت، ملک را طبق مقررات مربوطه به مزایده املاک بیع شرطی از طریق مزایده به فروش رسانیده و وجه آن را پس از وضع هزینه‌ها و عوارض قانونی به مالک خواهد پرداخت و هرگاه در مزایده خریداری پیدا نشد، اداره کل ثبت، مراتب را یک مرتبه در روزنامه‌ی رسمی کشور اعلام نموده و پس از انقضای مدت ۶۰ روز از تاریخ اعلام، ملک را به هر قیمتی که خریدار داشته باشد به فروش رساننده و وجه آن را به شرح مذکور در فوق به مالک خواهد پرداخت؛ تبصره- ثبت ملک به نام ورثه‌ی متقاضی در دفتر املاک منوط به رعایت مقررات این آیین نامه و سپردن تعهد مذکور در بند (ح) می باشد.

ط- تعیین این که متقاضی و یا افراد خانواده‌ی او از اولاد و عیال و پدر و مادر که تحت تکفل وی هستند و با وی در یک محل سکونت و یا در کسب و صنعت شرکت دارند، ملک دیگری در ایران غیر از آنچه که مورد تقاضا است دارا می باشد یا نه و یا اگر ملک دیگری دارند، نوع و مشخصات و محل آن باید تعیین شود؛

ی- گواهی نامه‌ی اداره‌ی مربوطه دایر بر نداشتن پیشینه‌ی کیفری که متضمن عدم محرومیت از جمیع یا بعضی از حقوق اجتماعی باشد؛

ک- رونوشت پروانه‌ی اقامت دایم که عکس متقاضی در آن الصاق و گواهی شده باشد.

ماده‌ی ۳: موافقت با تقاضای استملاک که طبق مقررات بالا تنظیم شده باشد، منوط به رعایت مراتب زیر می‌باشد:

- الف- تقاضا مخالف قوانین و انتظامات عمومی کشور نباشد؛
- ب- در کشور متبوع متقاضی اتباع و شرکت‌ها و مؤسسات ایرانی هم حق استملاک داشته و بتواند لااقل همان مقدار ملک را در عمل تحصیل نمایند؛
- ج- مساحت ملک مورد تقاضا متناسب با تعداد خانواده و وضعیت اجتماعی و مالی یا نوع کسب و صنعت و منظوری که برای آن تقاضای استملاک شده است، باشد؛
- د- محل وقوع ملک مورد تقاضا در مناطق مرزی یا نقاطی که استملاک خارجیان بر طبق مقررات محدود یا ممنوع گردیده نباشد؛

ه- در مواردی که استملاک برای محل کار و کسب باشد، باید طبق مقررات و قوانین ایران مباشرت با آن شغل مجاز بوده و در صورت لزوم، پروانه‌ی اشتغال با آن شغل قبلاً تحصیل شده باشد.

- اداره‌ی کل ثبت پس از رسیدگی به درخواست استملاک، با ارسال رونوشت درخواست و ضمایم آن نظریه‌ی خود را به وزارت امور خارجه اعلام و وزارت خانه‌ی مزبور هم نسبت به رد یا قبول تقاضا اظهار نظر نموده و در صورت لزوم از مقام نخست‌وزیری کسب اجازه کرده و نتیجه را بعداً به اداره کل ثبت اعلام خواهد داشت.

۴-۴- ازدواج بیگانگان

همانگونه که امکان ازدواج بین اتباع یک دولت وجود، ازدواج با بیگانه نیز امری محتمل است قانون‌گذار ایران با علم به این قضیه، به تبیین قواعد حل تراحم در این زمینه پرداخته است. به نظر می‌رسد که تابعیت موثر یا مذهب زوج در زمان انعقاد نکاح، ملاک تعیین قانون حاکم بر حقوق مکتسبه زوجین باشد. در رابطه با پناهندگان نیز قانون محل اقامت حکومت دارد اما پیش از ازدواج، هر یک از طرفین در حدود معاهدات، مشمول قانون دولت متبوع و یا قواعد مذهبی خود می‌باشد.^{۵۹} همان طور که بیان شد، طبق ماده ۱۲ کنوانسیون ژنو ۱۹۵۱ قرارداد مربوط به پناهندگان:

(۱) احوال شخصیه پناهنده تابع قوانین کشوری است که در آنجا اقامت دارد، ولی چنان که فاقد محل اقامت باشد، تابع قوانین کشور محل سکونت او خواهد بود.

(۲) حقوقی که پناهنده قبلاً کسب نموده و مربوط به احوال شخصیه او می‌باشد، به خصوص حقوق مربوط به ازدواج باید از طرف هر دولت متعاقد محترم شمرده شود به شرط آن که در صورت لزوم تشریفات پیش‌بینی شده در قوانین دولت مزبور انجام دهد. بدیهی است حق مورد بحث باید از جمله حقوقی باشد که طبق قوانین دولت مذکور چنان که وی پناهنده هم نباشد، شناخته شده باشد.

۴-۵- ازدواج زن ایرانی با مرد بیگانه

طبق ماده ۱۰۶۰ قانون مدنی:

^{۵۹} طباطبایی، سید محمد صادق، اسعدی، سید حسین، ۱۳۹۲، قانون حاکم بر ازدواج با بیگانه در نظام حقوقی ایران، فصل نامه تعالی حقوق شماره ۶

«ازدواج زن ایرانی با تبعه خارجی در مواردی هم که مانع قانونی ندارد موکول به اجازه مخصوص از طرف دولت است».

و طبق ماده ۱۷ قانون ازدواج:

«ازدواج زن ایرانی با تبعه خارجی در مواردی هم که مانع قانونی ندارد موکول به اجازه مخصوص از طرف دولت بوده و دولت باید در هر نقطه مرجعی را برای دادن اجازه معین نماید. هر خارجی که بدون اجازه مذکور در فوق، زن ایرانی را ازدواج نماید به حبس تادیبی از یک سال تا سه سال محکوم خواهد شد».

و طبق ماده ۵۱ قانون حمایت از خانواده مصوب ۱۳۹۱ / ۱۲ / ۱:

«هر فرد خارجی که بدون اجازه مذکور در ماده ۱۰۶۰ قانون مدنی و یا بر خلاف سایر مقررات قانونی با زن ایرانی ازدواج کند به حبس تعزیری درجه پنج محکوم می شود».^{۶۰}

قانون تعیین تکلیف تابعیت فرزندان حاصل از ازدواج زنان ایرانی با مردان خارجی مصوب ۱۳۸۵ / ۷ / ۲ مجلس شورای اسلامی

ماده واحده: فرزندان حاصل از ازدواج زنان ایرانی با مردان خارجی که در ایران متولد شده یا حداکثر تا یک سال پس از تصویب این قانون در ایران متولد می شوند، می توانند بعد از رسیدن به سن هجده سال تمام تقاضای تابعیت ایرانی نمایند. این افراد در صورت نداشتن سو پیشینه‌ی کیفری یا امنیتی و اعلام رد تابعیت غیر ایرانی به تابعیت ایرانی پذیرفته می شوند.

وزارت کشور نسبت به احوال ولادت طفل در ایران و صدور پروانه‌ی ازدواج موضوع ماده (۱۰۶۰) قانون مدنی اقدام می نماید و نیروی انتظامی نیز با اعلام وزارت کشور پروانه‌ی اقامت برای پدر خارجی مذکور در این ماده صادر می کند. فرزندان موضوع این ماده قبل از تحصیل تابعیت نیز مجاز به اقامت در ایران می باشند.

تبصره ۱- چنان چه سن مشمولان این ماده در زمان تصویب بیش از ۱۸ سال تمام باشد، باید حداکثر ظرف یک سال اقدام به تقاضای تابعیت ایرانی نمایند.

تبصره ۲- از تاریخ تصویب این قانون، کسانی که در اثر ازدواج زن ایرانی و مرد خارجی در ایران متولد شوند و ازدواج والدین آنان از ابتدا با رعایت ماده‌ی (۱۰۶۰) قانون مدنی به ثبت رسیده باشد، پس از رسیدن به سن هجده سال تمام و حداکثر ظرف مدت یک سال، بدون رعایت شرط سکونت مندرج در ماده‌ی (۹۷۹) قانون مدنی به تابعیت ایران پذیرفته می شوند.

۴-۶- ازدواج مرد ایرانی با زن بیگانه

طبق ماده ۱ آیین‌نامه ازدواج مردان ایرانی با زنان خارجی پناهنده (دارای کارت هویت ویژه اتباع خارجی) مصوب ۱۳۸۱ / ۲ / ۱۷ هیئت وزیران:

«به وزارت کشور (اداره کل امور اتباع و مهاجرین خارجی) اجازه داده می شود در صورت تقاضای ثبت ازدواج از سوی مرد تبعه ایران با زن تبعه خارجه دارای کارت هویت ویژه اتباع خارجی با رعایت مقررات این آیین نامه مجوز ثبت ازدواج را صادر نماید.»^{۶۱}

ماده ۲- برای تشکیل پرونده متقاضیان باید مدارک زیر را تهیه و تسلیم نمایند:

۱. درخواست نامه مرد و زن مبنی بر تقاضای صدور مجوز ثبت ازدواج، طبق نمونه وزارت کشور.
  ۲. ارائه اصل و رونوشت شناسنامه مرد و کارت هویت معتبر زن.
  ۳. گواهینامه از مرجع رسمی کشور متبوع زن مبنی بر تصدیق هویت وی.
- تبصره - در صورتی که تهیه گواهینامه مذکور برای متقاضی امکان پذیر نباشد وزارت کشور می تواند بدون دریافت مدرک فوق اقدام به تشکیل پرونده نماید.

فرزندان حاصل از ازدواج زنان پناهنده با مردان ایرانی:

طبق بند ۲ ماده ۹۷۶ قانون مدنی: «کسانی که پدر آنها ایرانی است اعم از اینکه در ایران یا در خارجه متولد شده باشند ایرانی محسوب می شوند.»^{۶۲}

۵- اقدامات انجام شده در خصوص بیگانگان در ایران

۱. تشکیل کمیته حل اختلاف دعاوی پناهندگان با حضور نمایندگان دادگستری، دفتر کمیساریا، اداره کل اتباع و نماینده جامعه مهاجرین باهدف تسریع امور بازگشت پناهندگان.
۲. جذب اعتبار از سازمان های خارجی برای پناهندگان.
۳. تعامل و همکاری با سازمان های خارجی مرتبط با مسائل اتباع خارجی.
۴. تشکیل و برگزاری جلسات مستمر کارگروه اتباع بیگانه استان با حضور بیش از ۱۶ دستگاه مرتبط امنیتی، آموزشی و فرهنگی.
۵. برگزاری طرح های آمایش جهت سرشماری و تمدید مدارک پناهندگان.
۶. ساماندهی، برنامه ریزی و اجرای مراحل اداری متقاضیان خروج از کشور.
۷. پیگیری درخواست متقاضیان ثبت ازدواج و تشکیل پرونده های ازدواجی اتباع خارجی.
۸. شناسایی و ثبت مشخصات فرزندان (متولدین جدید) و صدور مدرک شناسایی برای آنان.
۹. پاسخگویی به درخواست متقاضیان تردد بین شهری.
۱۰. هماهنگی با کمیساریای عالی سازمان ملل متحد در امور پناهندگان برای اعزام پناهندگان پذیرش شده برای اسکان مجدد در سایر کشورها.
۱۱. ساماندهی افراد غیرمجاز مقیم استان که در سال ۸۹ شناسایی شده، در سال ۹۰ هماهنگی با سازمان های داخلی و خارجی و کمیساریا، برگ موقت اقامت ارائه شده و در سال ۱۳۹۱ با هماهنگی سازمان های داخلی و خارجی توزیع پاسپورت اقامتی موقت انجام شده است.

^{۶۱} - آیین نامه ازدواج مردان ایرانی با زنان خارجی مصوب ۱۳۸۱

^{۶۲} - قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران

۱۲. ساماندهی وضعیت ازدواج بانوان ایرانی با مردان خارجی.
۱۳. تعیین تکلیف وضعیت تابعیت فرزندان حاصل از ازدواج زنان ایرانی با مردان خارجی.
۱۴. تهیه و ابلاغ دستورالعمل‌های لازم در خصوص مسائل اتباع خارجی.
۱۵. تهیه و تدوین دستورالعمل ازدواج زنان ایرانی با مردان خارجی و ارسال برای ادارات کل اتباع سراسر کشور و کلیه سازمان‌های استان.
۱۶. دستورالعمل هماهنگی، نظارت و ساماندهی سفر کارشناسان، دیپلمات‌ها و هیئت‌های خارجی به استان.
۱۷. اجرای طرح بیمه همگانی پناهندگان در ایران توسط بیمه سلامت.
۱۸. انجام امور مربوط به دانشجویان خارجی.
۱۹. اجرای پروژه‌های فنی و حرفه‌ای، بهداشتی و آموزشی مربوط به پناهندگان با هماهنگی اداره کل اتباع وزارت کشور، کمیساریای عالی سازمان ملل و سازمان‌های مجری.
۲۰. حضور در کمیته فنی اشتغال اتباع خارجی.
۲۱. ارسال پیشنهادات و طرح‌های اجرایی کشوری به مرکز در خصوص اتباع بیگانه در زمینه‌های فرهنگی، آموزشی، اقتصادی، اشتغال، ازدواج و ...
۲۲. راه‌اندازی اردوگاه مراقبتی اتباع خارجی در مشهد.
۲۳. هماهنگی در خصوص هیئت‌های خارجی و دیپلمات‌ها به کشور.
۲۴. معرفی اتباع افغانستان و عراق مزدوج با بانوان ایرانی برای تمدید ویزا.
۲۵. رسیدگی و پاسخگویی به نامه‌های رهبری، ریاست جمهوری، مجلس شورای اسلامی و فرمانداری‌ها.
۲۶. هماهنگی در خصوص امور مربوط به خیریه‌ها اعم از ارسال گزارش عملکرد آن‌ها به مرکز، پیگیری تمدید مجوز فعالیت و تمدید اقامت اعضای خیریه‌ها از مرکز.
۲۷. رسیدگی به درخواست و مشکلات آموزشی دانش‌آموزان و دانشجویان اتباع خارجی با هماهنگی و همکاری سازمان آموزش و پرورش و مراکز آموزش عالی استان.
۲۸. رسیدگی به درخواست و مشکلات معیشتی همسران ایرانی مزدوج با اتباع خارجی که توسط سرپرست رهاشده‌اند و معرفی آنان به کمیته امداد خمینی (ره)
۲۹. رسیدگی به درخواست و مشکلات بیمه‌ای پناهندگان، به ویژه بیماران خاص در قالب پروژه مشترک سه جانبه اداره کل اتباع وزارت کشور با کمیساریای عالی سازمان ملل متحد در امور پناهندگان و سازمان بیمه سلامت.
۳۰. هماهنگی با سازمان کار و امور اجتماعی استان در خصوص برخورد با اشتغال غیرمجاز اتباع خارجی و رسیدگی به درخواست افراد دارای مدرک، متقاضی اخذ پروانه‌ی کار.
۳۱. هماهنگی با دستگاه‌های قضایی، انتظامی، و امنیتی در خصوص برخورد با اتباع خارجی متخلف و غیرمجاز.

و اما، از آنجایی که اعطای تابعیت برای دولت‌ها، امری اختیاری است در نتیجه کشور ایران به پناهندگان اعطای تابعیت و شهروندی نمی‌کند و هر ساله پناهندگان بایستی کارت‌های مربوط به هویت خود را به‌روز نمایند.^{۶۳}

نتیجه‌گیری

مهاجران و پناهندگان هرچند در کشور پذیرنده یا میزبان به منزله‌ی بیگانه‌اند، اما نه چون بیگانگان عادی و معمولی، بلکه بیگانگانی که در بسیاری موارد، تابعیت اصلی خود را از دست داده و عملاً از جامعه خود طردشده‌اند. پناهندگان بدون تابعیت یا بی‌وطن که محروم از حمایت طبیعی و حقوقی یک کشور ملی هستند، بیش از هر گروه دیگری از افراد چه از نظر معنوی و چه از حیث مادی و حقوقی به حمایت بین‌المللی نیازمندند. در شرایط عادی دولت‌ها حقوق اولیه بشری و امنیت فیزیکی ملت خود را تضمین می‌نمایند، ولی هنگامی که غیرنظامیان پناهنده می‌شوند این شبکه امن محو می‌شود. فرار دسته‌جمعی افراد عادی از یک کشور و ورود سیل آسای آنان به کشور یا کشورهای دیگر، پدیده غم‌انگیزی است که مخصوصاً در نیم‌قرن اخیر، توجه جامعه بین‌المللی را به خود جلب کرده و حقوق پناهندگی را متحول نموده است. اصولاً دولت‌ها مسئول حمایت از پناهندگان هستند. کشورهای که کنوانسیون ۱۹۵۱ را امضا کرده‌اند از نظر حقوقی موظف هستند از پناهندگان طبق شرایط مقرر در کنوانسیون حمایت کنند. آن‌ها باید این شرایط را بدون اعمال تبعیض نژادی، مذهبی یا بدون توجه به کشور مبدأ بکار گیرند و اصول حمایتی بنیادین، از قبیل عدم بازگشت اجباری و عدم اخراج (که حتی کشورهایی که کنوانسیون را امضا نکرده‌اند نیز ملزم به رعایت آن‌ها هستند)، را رعایت کنند. چون پناهندگان به ندرت فرصت دارند تا اسناد مسافرتی خود را تهیه کنند یا قبل از تقاضای پناهندگی روایت دریافت کنند، کشورهای عضو کنوانسیون نمی‌توانند پناهندگان را به دلیل ورود غیرقانونی به محدوده جغرافیایی‌شان مجازات کنند به این شرط که پناهندگان فوری خود را به مقامات مربوطه معرفی کرده و دلایل قانع‌کننده‌ای برای ورود یا حضور غیرقانونی خود ارائه دهند. بدیهی است پناهندگان باید مورد شناسایی قرار گیرند تا دولت‌های عضو کنوانسیون و پروتکل بتوانند موازین آن اسناد را در مورد آن‌ها به موقع اجرا گذارند. این شناسایی یا به عبارت بهتر تعیین وضعیت پناهندگی که در کنوانسیون ۱۹۵۱ نیز بدان اشاره شده است (ماده ۹) تابع موازین مشخصی نیست. به ویژه آنکه کنوانسیون مشخص نمی‌کند برای تعیین وضعیت پناهندگی چه نوع آیینی باید به تصویب برسد. از این رو وضع آیینی که با توجه به ساختار خاص قانون اساسی و اداری هر دولت عضو مناسب‌ترین تشخیص داده می‌شود، به دولت‌های عضو واگذار شده است. متقاضی وضعیت پناهندگی به طور معمول در وضعیت بسیار آسیب‌پذیری قرار دارد. او خود را در محیطی بیگانه می‌یابد و ممکن است در ارجاع دعوی خود به مقامات کشور خارجی که اغلب به زبانی غیر از زبان خود اوست با مشکلات بسیاری اعم از فنی و روانی مواجه شود. بنابراین لازم است درخواست او در قالب آیینی که

۶۳ - عبادی، شیرین، حقوق پناهندگان، تهران، انتشارات گنج دانش

مشخصاً بدین منظور وضع شده و توسط کارکنان واجد شرایطی که دارای دانش و تجربه لازم و قدرت درک مشکلات و نیازمندی‌های خاص متفاوتی هستند مورد بررسی واقع شود. وضعیت پناهندگان در کشورهای میزبان از چند بُعد می‌بایست تضمین گردد که شامل دین، احوال شخصیه، اموال منقول و غیرمنقول، مالکیت معنوی و صنعتی، حق عضویت، حق مراجعه به دادگاه، جیره‌بندی، آزادی رفت‌وآمد، اوراق هویت، اسناد مسافرت، بهداشت و آموزش می‌گردد.

اصل ۱۵۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مقرر می‌دارد: «دولت جمهوری اسلامی ایران می‌تواند به کسانی که پناهندگی سیاسی بخواهند پناه دهد، مگر اینکه بر طبق قوانین ایران خائن و تبه‌کار شناخته شوند». کشور ایران، مورخ ۳۱ ژانویه ۱۹۶۷ میلادی، در تاریخ ۲۵ خرداد ۱۳۵۵، قانون کنوانسیون مربوط به وضعیت پناهندگان و پروتکل آن را تصویب نموده است. و همچنین به موجب این قانون مقرر می‌دارد: در تمام مواردی که به موجب این کنوانسیون پناهندگان مشمول مساعدترین رفتار معمول نسبت به اتباع یک دولت خارجی شده باشند، دولت ایران این حق را برای خود محفوظ می‌دارد که پناهندگان را از مساعدترین رفتار معمول نسبت به اتباع دولی که با آن موافقت‌نامه‌های ناحیه‌ای و اقامتی و گمرکی و سیاسی دارد بهره‌مند سازد. متقاضی پناهندگی می‌تواند کتباً از دولت ایران تقاضای پناهندگی نماید اعم از اینکه در هنگام تقدیم درخواست در ایران مقیم باشد یا درخواست خود را قبل از ورود به ایران تقدیم نموده باشد. طبق ماده ۲ آیین‌نامه مربوط به پناهندگان مصوب ۱۳۴۲، پناهندگان به طرق زیر شناخته می‌شوند: الف - عبور شخص یا اشخاص از منطقه مرزی به خاک ایران، ب- تقدیم درخواست از طریق یکی از خارجیان ساکن خارج از ایران مبنی بر پناهندگی ورود به ایران، ج- تقدیم درخواست خارجیان مقیم ایران دایر به قبول پناهندگی. پناهنده پس از پذیرفته شدن از طرف دولت جمهوری اسلامی ایران از کلیه حقوق خصوصی و عمومی همچون حق استملاک، حق اشتغال در ایران و حق ترافع قضایی و... برخوردار خواهد بود، با این تفاوت که پناهنده ممکن است از رعایت بعضی از دستورات قانونی مثل اخذ ویزا و الزام به پرداخت وجه‌الضمان و تأمین (موضوع ماده ۱۴۴ قانون آیین دادرسی مدنی) معاف باشد. در نهایت یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که زمینه‌ساز مسئله پناهندگی، شرایط دشوار، آزار و اذیت و شکنجه‌ای است که در کشورهای مبدأ برای اشخاص ایجاد شده است. می‌توان ادعا کرد که هر چه امنیت و سطح زندگی در ابعاد مختلف در جوامع مبدأ توسعه یابد به همان نسبت ماندگاری ساکنان افزایش یافته است و پدیده پناهندگی کاهش می‌یابد. جوامع میزبان با دادن پناهندگی به یک پناهنده، تمام مسئولیت‌های حمایت از پناهنده از جمله بر بازگشت داوطلبانه و یا انتقال به کشور ثالث و رعایت و تأمین حقوق بشر پناهنده مزبور و اجازه دادن به پناهنده برای ماندن در قلمروی خود تا زمانی که راه حل پایداری برای وی به دست آید را به عهده می‌گیرد. اهدای پناهندگی عملی ساده و انسان دوستانه مبتنی بر حق حاکمیت و استقلال دولت‌هاست و هیچ یک از کشورها، به ویژه کشور مبدأ شخص پناهنده، نباید آن را عملی خصمانه تلقی کند. از نظر تخصصی هیچ حق دریافت پناهندگی وجود ندارد؛ این حق در هیچ سند بین‌المللی که از نظر حقوقی لازم‌الاجرا باشد دیده نمی‌شود؛ و تنها در بیانیه جهانی حقوق

بشر (۱۹۴۸) تصریح شده است که همه افراد «... حق دارند در برابر آزار و اذیت در سایر کشورها تقاضای پناهندگی کنند و از آن بهره‌مند شوند (م ۱۴) علاوه بر حق مندرج در کنوانسیون ۱۹۵۱، پناهندگان همانند هر انسان دیگر از حقوق اساسی نیز برخوردار هستند. این حقوق در متون مختلف حقوقی توصیف شده‌اند. هدف دیگر از نگارش این پژوهش نشان دادن اهمیت و نقش قوانین و مقررات بین‌المللی و کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل و همچنین نقش کلیدی قوانین داخلی کشورها به ویژه جوامع میزبان، در بهبود شرایط مناسب زندگی پناهندگان و رشد و شکوفایی و توسعه آنان می‌باشد. ضرورت مدیریت پناهندگان باید در الویت سیاست دولت‌های میزبان باشد. امروزه با توجه به ورود سیل‌آسای پناهندگان به کشورهای مختلف، اتحاد دولت‌ها در پذیرش آنان و همچنین با انعطاف قوانین داخلی خود و اتخاذ رویکردهای دموکراتیک، علمی و احترام به حقوق جامعه مدنی و محترم شمردن حقوق نوع انسان‌ها و پرهیز از نوع تبعیض نسبت به این افراد و استفاده بهینه از تجربیات ارزنده دیگر کشورها و مجامع بین‌المللی، بسترهای لازم را برای رویارویی هرچه بهتر نسبت به پدیده پناهندگی فراهم نمایند.

منابع

- المستأمن، بكسر الميم، هو المطالب للأمان استأمنه: طلب منه الأمان، مصباح المنير ج ۱، ص ۳۴؛ المنجد، ص ۱۶.
- اسعدی فیروزآبادی، ناصر، ۱۳۷۶، برزیسی وضع حقوقی پناهندگان در ایران و مطالعه تطبیقی آن، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه امام صادق.
- ارفعی، عالیه و دیگران، ۱۳۷۲، حقوق بشر از دیدگاه مجامع بین‌المللی، چاپ اول، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ص ۳۴۳.
- پور عزیزی مردخه، فاطمه، ۱۳۹۱، مهاجرت بین الملل و حقوق بشر پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
- دروذگری ریحانه، حکیم‌زاده خوئی، پیمان، ۱۳۹۳، حمایت‌های حقوقی از مهاجران غیر قانونی کنفرانس بین المللی علوم انسانی و مطالعات تهران.
- شیخ طوسی، المبسوط، ج ۲، ص ۴۲؛ به نقل از قاری سید فاطمی، سید محمد، پناهندگی در فقه و حقوق بین الملل، فصلنامه مفید، شماره ۱، بهار ۱۳۷۴ ص ۱۵۶.
- شفایی، عبدالله، (۱۳۸۶) حقوق بین الملل پناهندگان در اسناد بین المللی، مجله سراج، سال سوم، شماره ۱۱
- عبادی، شیرین، ۱۳۸۵، نگاهی به مسائل حقوقی پناهندگان در ایران، چاپ دوم، تهران، انتشارات گنج دانش
- طباطبایی، سید محمد صادق، اسعدی، سید حسین، ۱۳۹۲، قانون حاکم بر ازدواج با بیگانه در نظام حقوقی ایران، فصل نامه تعالی حقوق شماره ۶.
- مهرپور، حسین، نظام بین المللی حقوق بشر، انتشارات اطلاعات، چاپ دوم، ۱۳۸۳، صص ۴۱۳-۴۱۲.
- قاری سید فاطمی، سید محمد، ۱۳۷۹، «حق حیات»، مجله تحقیقات حقوقی، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۲ - ۳۱، ص ۱۵۰.
- طباطبایی مؤتمنی، منوچهر، ۱۳۷۰، آزادیهای عمومی و حقوق بشر، (تهران: دانشگاه تهران، ص ۲۹

Aga khan.Sadruddin Legal Problems Relating to Refugees and Displaced Persons, Recueil des Cours, Vol I Academic de Droit International la haye 1967.vol I.p287.

Huder Felix. Les Aspects Juridique Actuels du Problems des Refugies Recueil des Cours, vol 1. Academic de Droit International La haye, 195.P339